

Η ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ Στον Πλάτωνα

Στον Φαίδωνα έχουμε την αφήγηση του ομώνυμου μαθητή του Σωκράτη – στον Πυθαγόρειο Εχεκράτη, της τελευταίας ημέρας της ζωής του δάσκαλού του και τις τελευταίες συζητήσεις που ο μεγάλος φιλόσοφος μοιράστηκε με τους μαθητές του που τον πλαισίωσαν ως το τέλος του. Μία αριστουργηματική πραγματεία διαλεκτικής στην απόδειξη της αθανασίας της ψυχής. Η δε περιγραφή του πως ο Σωκράτης αντιμετώπισε τον θάνατο, επιβεβαιώνει την εσωτερική του διάσταση και στάση στην διαδραματιζόμενη συζήτηση: “...Μου έδινε, βλέπεις την εντύπωση ανθρώπου ευτυχισμένου, Εχεκράτη – λέει ο Φαίδων – με τους τρόπους και τα λόγια του, τόσο ατρόμητος και ανώτερος στάθηκε στον θάνατό του, ώστε μου φάνηκε ότι και στον Άδη ακόμα που πάει δεν πηγαίνει χωρίς τη θεϊκή πρόνοια, όμως και εκεί όταν φτάσει θα ευτυχήσει όσο κανένας άλλος...” (§58e).

Κύριοι συνομιλητές του Σωκράτη, ο Κέβης και ο Σιμμίας, που με τις ερωτήσεις και απορίες τους βοηθούν στο ξετύλιγμα μιας μοναδικής ανάπτυξης του θέματος σχετικά με την αθανασία της ψυχής.

Η συζήτηση ότι ένας φιλόσοφος δεν αυτοκτονεί αλλά πεθαίνει μόνο όταν στείλει ο Θεός κάποια ανάγκη –όπως αυτή τώρα στον Σωκράτη – γιατί βρίσκεται κάτω από την κηδεμονία και επίβλεψη Του, καταλήγει στο ότι “ελπίζω να φτάσω κοντά σε δεσποτάδες θεούς εξόχως αγαθούς, να το ξέρετε αν υπάρχει κάτι που θα μπορούσα να υποστηρίξω με πεποίθηση, είναι αυτό. Συνεπώς, γι αυτό δεν αγανακτώ όπως οι άλλοι, αντίθετα ευελπιστώ ότι υπάρχει κάτι για όσους έχουν πια πεθάνει και, όπως λέει και η αρχαία παράδοση, πολύ καλύτερο για τους αγαθούς παρά για τους κακούς.” (§63c).

Ο φιλόσοφος που αναζητεί την αληθινή φύση των όντων, στρέφεται και ασχολείται με την ψυχή, και όχι με τις ηδονές του σώματος – έρωτα, καλοφαγία, εκλεκτά φορέματα και υποδήματα και άλλους καλλωπισμούς, ούτε ακόμα και με αυτές τις αισθήσεις που δεν είναι ικανές να μεταφέρουν την πλήρη αλήθεια. Αντιλαμβάνεται ότι είναι αναξιόπιστες και ότι το αμιγές και καθαρό Ον συλλαμβάνεται μόνο με αμιγή και καθαρή σκέψη: “...ότι δηλαδή δεν ακούμε τίποτα με ακρίβεια, ούτε βλέπουμε...Κι όμως αν είναι αναξιόπιστες αυτές οι αισθήσεις του σώματος (δηλ. η όραση και η ακοή), σκέψου οι άλλες. Γιατί όλες είναι κατά κάποιο τρόπο κατώτερες από αυτές...” (§65b).

Όσο η ψυχή υπάρχει μέσα στο σώμα, αυτό θα δημιουργεί χιλιάδες περισπάσεις με τις ανάγκες και επιθυμίες του που θα εμποδίζουν την ψυχή να βρει την φρόνηση που τόσο ποθεί ο αληθινός φιλόσοφος. Έτσι μέλημά του είναι να ζει με σύνεση, “σωφροσύνη”, επιδιώκοντας την αποταύτιση από το σώμα και χρησιμοποιώντας το “αν υπάρχει απόλυτη ανάγκη” μέχρις ότου ο ίδιος ο Θεός τον απελευθερώσει. “Και έτσι αγνοί, απαλλαγμένοι από την αφροσύνη του σώματος θα είμαστε κατά πως φαίνεται, μαζί με τέτοιου είδους ανθρώπους και θα γνωρίζουμε αφ’ εαυτού μας ότι είναι [αγνό ή] αμιγές.” (§67a-b).

Και ο ορισμός της φρόνησης αναφέρεται παρακάτω: “Όταν όμως ερευνά αυτή καθ’ αυτή (δηλαδή η ψυχή, χωρίς τις ταυτίσεις του σώματος) προς τα εκεί εφορμά, προς αυτό που είναι καθαρό και υπάρχει πάντοτε, είναι αθάνατο και

βρίσκεται πάντα στην ίδια κατάσταση· και επειδή έχει συγγένεια με αυτό, βρίσκεται πάντοτε κοντά του, όταν βέβαια μένει αυτή καθ' αυτή χωρίς εμπόδια, παύει την περιπλάνηση και σχετικά με εκείνα [που είναι παροδικά] διατηρεί πάντοτε την ταυτότητά της...και τούτη η κατάσταση της ονομάζεται φρόνηση.” (§79d)

Με άλλα λόγια αυτοί που φιλοσοφούν σωστά, ασκούνται στο να πεθαίνουν – όπως φαίνεται στους υπόλοιπους ανθρώπους που έχουν ταύτιση με τις υλικές απολαύσεις και τις θεωρούν απαραίτητο στοιχείο της ζωής. Οι φιλόσοφοι όμως “πεθαίνουν” με το να αποταυτίζονται από τις εγκόσμιες επιδιώξεις κι έτσι φοβούνται λιγότερο τον θάνατο.

Μήπως όμως η ψυχή διασκορπίζεται μετά τον θάνατο του σώματος και χάνει την υπόστασή της; Το θέμα δεν είναι μόνο αν υπάρχει μετά θάνατον αλλά αν διατηρείται ως ενέργεια και νόηση. Έτσι αναφέρονται τρεις θέσεις. Πρώτα υπάρχει η παλιά παράδοση της επαναγέννησης, ότι δηλαδή οι ψυχές πηγαίνουν στον Άδη και μετά επιστρέφουν και ξαναγεννώνται. Η παλιά πίστη στον κύκλο των διαδοχικών γεννήσεων δίνει τον πρώτο λόγο να πιστέψει κανείς στην αθανασία της ψυχής (§70d).

Ύστερα, σύμφωνα με την αντίληψη ότι ο κόσμος συγκροτείται από τα αντίθετα – αντίληψη ευρέως διαδεδομένη στην αρχαία Ελληνική σκέψη – το είμαι ζωντανός γεννιέται από το είμαι νεκρός, καθώς και το είμαι νεκρός γεννιέται από το είμαι ζωντανός, και αυτά τα δύο διαδέχονται το ένα το άλλο κυκλικά, όπως το είμαι κοιμισμένος έχει σαν προέκταση το είμαι ξύπνιος και το είμαι ξύπνιος το είμαι κοιμισμένος (§70e-72e). Κατ' επέκταση και ένα πράγμα που φέρει μία ιδιότητα που έχει αντίθετό της, παύει να υπάρχει ή εξαφανίζεται όταν προσεγγίζει πράγμα που φέρει την αντίθετη ιδιότητα. Έτσι, το χιόνι έχει την ιδιότητα του ψυχρού και η φωτιά του θερμού, όταν όμως η φωτιά προσεγγίσει το χιόνι, αυτό δεν γίνεται θερμό και η φωτιά δεν γίνεται ψυχρή. Απλά ένα από τα δύο εξαφανίζεται ή παύει να υπάρχει (§102e-103). Ο αριθμός τρία έχει την ιδιότητα του περιττού αριθμού και δεν θα γίνει ποτέ άρτιος. Είναι λοιπόν ανάρτιος αριθμός (§104-105c). Έτσι αυτό που κάνει ζωντανό ένα σώμα είναι η ψυχή και του φέρνει ζωή. Αυτή είναι η ιδιότητα της ψυχής. Αντίθετο στη ζωή είναι ο θάνατος. Όμως η ψυχή δεν μπορεί να δεχτεί την αντίθετη ιδιότητα, τον θάνατο – συνεπάγεται λοιπόν ότι είναι αθάνατη. Αθάνατη και ανώλεθη εφόσον και ο Θεός είναι αθάνατος και δεν έχει φθορά (§105d-106). Έτσι αποκλείεται και η πιθανότητα η ψυχή αφού διατελέσει σε αριθμό σωμάτων να φθαρεί κάποτε και να εξαλειφστεί, να υποστεί δηλαδή όλεθρο.

Η θέση ότι η μάθηση είναι ανάμνηση, έρχεται να ενισχύσει την άποψη ότι η ψυχή γνωρίζει πριν γεννηθεί, άρα υπάρχει και έχει νόηση πριν “ενσαρκωθεί”. Η έννοια του ίσου για παράδειγμα υπάρχει ως γνώση, και καθώς κανείς εξετάζει το μήκος δύο ξύλων μπορεί να κρίνει κατά πόσο αυτά είναι ίσα ή όχι αλλά η διάκριση, η γνώση της έννοιας υπάρχει από πριν έτσι ώστε να έρχεται ως ανάμνηση συνειρμικά. Γιατί βέβαια η γνώση της έννοιας “ίσο” είναι ανώτερη από την ισότητα των συγκρινόμενων ξύλων. Με τον ίδιο τρόπο γνωρίζει η ψυχή και έννοιες όπως ωραίο, καλό, δίκαιο, όσιο κλπ. πριν ακόμη έρθει στον υλικό κόσμο (§73-77a).

“Αν υπάρχουν αυτά που συνεχώς επαναλαμβάνουμε, δηλαδή κάποιο ωραίο και καλό και κάθε ανάλογη ουσία, και σε αυτήν ανάγουμε ό,τι προέρχεται από τις αισθήσεις, βρίσκοντάς την να προϋπάρχει και να μας ανήκει, και παραβάλλουμε

αυτά με εκείνη, είναι αναγκαίο, όπως και αυτά (οι ουσίες) υπάρχουν, κατά τον ίδιο τρόπο να υπάρχει και η ψυχή μας πριν εμείς γεννηθούμε”, και “...αν δεν υπάρχουν αυτά [τότε δεν υπάρχουν] ούτε και οι ψυχές” (§76e). Και παρακάτω: “...αν μεν υπάρχει η ψυχή προηγουμένως και αν, από την άλλη, είναι ανάγκη γι’ αυτήν να έρθει στη ζωή και να γεννάται όχι από κάποια άλλη αρχή αλλά από τον θάνατο και από την κατάσταση του θανάτου, δεν θα ήταν αναγκαίο να υπάρχει και όταν πεθάνει κάποιος, αφού πρέπει να γεννηθεί;” (§77d).

Η θέση της ανάμνησης εξετάζεται διεξοδικά στο έργο του Πλάτωνα «Μένων» όπου θα αναφερθούμε παρακάτω.

Και τέλος εφ’ όσον το σώμα είναι ορατό και μέρος του μεταβλητού υλικού κόσμου μετά τον θάνατο ως σύνθετο, θα αποσυντεθεί ενώ η ψυχή, άορατη και αμετάβλητη προσομοιάζοντας το θείο, θα παραμείνει αμετάβλητη.

Έτσι αρχίζει η μελλοντική πορεία της ψυχής μετά τον θάνατο του σώματος, ανάλογα με την ταύτιση που είχε στον ενσάρκωμένο βίο της με το σώμα και τις απολαύσεις του. Όσο πιο αταύτιστη η γήινη θητεία της, τόσο πιο καθαρή και ελεύθερη η κατάστασή της μετά καθώς και οι πιθανότητες να φτάσει το γένος των θεών και να συνυπάρξει μαζί τους. Υπάρχει όμως και η αντίθετη κατάσταση: “Η κάθε ηδονή και θλίψη, σαν να κρατάει ένα καρφί, καρφώνει την ψυχή στο σώμα, την στερεώνει, την κάνει σωματική και την κάνει να θεωρεί ότι αληθινά είναι όσα και το σώμα λέει ότι είναι. ... (έτσι) δεν θα φτάσει ποτέ στον Άδη αγνή, αλλά πάντα βγαίνει μολυσμένη από το σώμα, έτσι που γρήγορα ξαναπέφτει σε άλλο σώμα και, σαν να την έσπειραν, ριζώνει σε αυτό και εξ’ αιτίας αυτών δεν έχει μερίδιο στη συναναστροφή με το θείο, το καθαρό και αυτό που έχει μία μορφή.” (§83d). Όσο πιο ταυτισμένη ήταν, τόσο βαραίνει πάλι προς τον υλικό κόσμο “...μέχρις ότου η επιθυμία αυτού που τις ακολουθεί κατά πόδας, δηλαδή του σωματικού, τις κάνει να δεθούν πάλι με το σώμα και όπως είναι φυσικό δένονται με ήθη σαν αυτά στα οποία έτυχε να εντρυφήσουν κατά την διάρκεια του βίου.” (§81e). Με άλλα λόγια, η ψυχή ξανασαρκώνεται ανάλογα με την προηγούμενη γνώση και δράση της.

Και παρακάτω αφού η συζήτηση κατέληξε στο ότι η ψυχή είναι αθάνατη και ανώλεθρη ο Σωκράτης λέει: “Αν βέβαια είναι αθάνατη η ψυχή, χρειάζεται τη φροντίδα μας όχι μόνο για τον χρόνο που διαρκεί ό,τι αποκαλούμε «ζω», αλλά για το σύνολο του χρόνου, γιατί από δω και πέρα ο κίνδυνος θα ήταν φοβερός να αμελήσει κάποιος την ψυχή. Αν βέβαια ο θάνατος ήταν απαλλαγή από τα πάντα, θα αποτελούσε ανέλπιστο δώρο για τους κακούς που, πεθαίνοντας, ταυτόχρονα με το σώμα απαλλάσσονται κι από την κακία τους μαζί με την ψυχή. Στην πραγματικότητα όμως, από την στιγμή που η ψυχή φαίνεται αθάνατη, δεν υπάρχει γι’ αυτήν καμιά άλλη δυνατότητα να ξεφύγει από τα κακά και να σωθεί από το να γίνεται όσο το δυνατόν καλύτερη και φρονιμότερη. Η ψυχή, βλέπετε, έρχεται στον Άδη χωρίς να έχει μαζί της τίποτε άλλο πέρα από την παιδεία και την ανατροφή της, αυτά δηλαδή που τα μέγιστα, όπως λέγεται, ωφελούν ή βλάπτουν αυτόν που τελεύτησε ήδη από το ξεκίνημα της πορείας του προς τα εκεί. Και καταπώς λέγεται, μόλις πεθάνει κάθε άνθρωπος, ο δαίμων του καθενός, αυτό ακριβώς που του είχε λάχει όσο ζούσε, αναλαμβάνει να τον μεταφέρει σε έναν τόπο, όπου πρέπει να συγκεντρωθούν όλοι για να περάσουν από δίκη κι έπειτα να πορευτούν προς τον Άδη με οδηγό εκείνον που έχει ταχθεί να τους περάσει από δω προς τα εκεί. Αφού λοιπόν τους δοθεί η τύχη που τους πρέπει και παραμείνουν όσο χρόνο χρειάζεται,

ένας άλλος πάλι οδηγός τους φέρνει προς τα εδώ, μετά από πολλές και μακρές περιόδους χρόνου.” (§107c-107e).

Στην ερώτηση των μαθητών για τυχόν παραγγελίες του που θα μπορούσαν να κάνουν για να τον ευχαριστήσουν, απαντά “Να φροντίζετε και να εργάζεστε στον Εαυτό σας”. Αν αντίθετα αμελήσουν τους εαυτούς τους και δεν θελήσουν να ζήσουν στα αχνάρια όσων ειπώθηκαν και αναλάβουν σοβαρές και πολλές δεσμεύσεις, δεν θα προχωρήσουν ούτε βήμα (§115b-c).

Στην ερώτηση δε του Κρίτωνα για το πώς πρέπει να τον θάψουν, έρχεται το παρακάτω απόσπασμα: “Όπως σας αρέσει, αρκεί να με πιάσετε και να μη σας ξεφύγω. Και γελώντας γλυκά, έστρεψε το βλέμμα σε μας και είπε: Δεν μπορώ φίλοι μου να πείσω τον Κρίτωνα ότι εγώ εδώ είμαι ο Σωκράτης, αυτός που συζητά αυτή τη στιγμή και βάζει σε τάξη τα λόγια του. Αντίθετα φαντάζεται ότι είμαι εκείνος που θα αντικρίσει λίγο αργότερα νεκρό και ρωτά πως θα με θάψει. Ότι εγώ επαναλάμβανα συνέχεια εδώ και ώρα, ότι δηλαδή, αφού πιω το δηλητήριο, δεν θα μείνω πια κοντά σας, αλλά θα φύγω για την ευδαιμονία που ζουν, φαντάζομαι, οι μακάριοι, είναι γι’ αυτόν, θαρρώ, κούφια λόγια, παρηγορίες για σας και συνάμα για τον εαυτό μου. Εγγυηθείτε λοιπόν για μένα στον Κρίτωνα, είπε, το αντίθετο από αυτό που ο ίδιος εγγυήθηκε στους δικαστές – γιατί αυτός εγγυήθηκε ότι σίγουρα θα παραμείνω. Εσείς ωστόσο εγγυηθείτε του ότι σίγουρα δεν θα παραμείνω όταν πεθάνω, αλλά θα φύγω μακριά, ώστε να το αντέξει ευκολότερα και, αντικρίζοντας το σώμα μου να καίγεται ή να παραχώνεται στον τάφο, να μην θλίβεται για μένα με τα δεινά, τάχα, που τραβάω, και να μη λείει στην ταφή ότι εκθέτει τον Σωκράτη ή κάνει την εκφορά του Σωκράτη ή τον θάβει. Γιατί να ξέρεις, καλέ μου Κρίτωνα, το να μην μιλάει κάποιος σωστά δεν είναι απλώς σφάλμα απέναντι στη γλώσσα, αλλά κάνει κακό και στις ψυχές. Πρέπει λοιπόν να μην λιποψυχείς, να λες ότι θάβεις το σώμα μου και να το θάβεις όπως σου αρέσει κι όπως σου φαίνεται σύμφωνο με την παράδοση.” (§115d-e).

Ακούμε λόγια μεγάλης αποταύτισης από έναν ετοιμοθάνατο...

Στο έργο “Μένων” ο Σωκράτης αναφέρεται εκτεταμένα στην ανάμνηση, εξετάζοντας με τον Μένωνα τον συνομιλητή του – ένας πλούσιος και ωραίος νέος από την Θεσσαλία που βρίσκεται στην Αθήνα - αν η αρετή μπορεί να διδαχθεί ή όχι. Λέει: “Επειδή λοιπόν η ψυχή είναι αθάνατη κι έχει γεννηθεί πολλές φορές, έχει δει τα πάντα, κι εδώ και στον Άδη, και δεν υπάρχει τίποτα που να μην έχει γνωρίσει. Επομένως δεν είναι καθόλου περίεργο να μπορεί τούτη να θυμάται και για την αρετή και γι άλλα πράγματα τα οποία γνώριζε από πριν. Επειδή λοιπόν η φύση όλων των πραγμάτων συγγενεύει, και η ψυχή έχει γνωρίσει τα πάντα, τίποτα δεν την εμποδίζει από τη στιγμή που θα θυμηθεί μόνο ένα - γεγονός που οι άνθρωποι ονομάζουν μάθηση - ν’ ανακαλύψει όλα τα υπόλοιπα κατά τον ίδιο τρόπο, εάν βέβαια είναι γενναία και δεν κουράζεται με την αναζήτηση γιατί η αναζήτηση και η μάθηση είναι γενικά ανάμνηση.” (§81d)

Στο ίδιο έργο ο Σωκράτης αποδεικνύει με έντεχνο τρόπο πως είναι δυνατόν να βγει στην επιφάνεια αυτή η γνώση κάνοντας απλές και ορθές ερωτήσεις σε έναν δούλο του Μένωνα. Ο δούλος, εντελώς ανεκπαιδευτος στην γεωμετρία, με την καθοδήγηση του Σωκράτη, καταλήγει ότι το διπλάσιο εμβαδόν ενός συγκεκριμένου τετραγώνου μπορεί να βγει έχοντας ως πλευρά την διαγώνιο του τετραγώνου αυτού

ή την υποτείνουσα του τριγώνου που σχηματίζεται. Είναι το γνωστό μας Πυθαγόρειο θεώρημα. Αφού λοιπόν ο δούλος δεν απέκτησε τις γνώσεις του στην παρούσα του ζωή, είναι φανερό ότι τις απέκτησε πριν γεννηθεί.

Λέει λοιπόν: “Αν λοιπόν σε οποιαδήποτε χρονική περίοδο, ακόμα και όταν δεν ήταν άνθρωπος, υπάρχουν σε αυτόν αληθείς αντιλήψεις, οι οποίες γίνονται γνώση, αφού ξυπνήσουν με τις ερωτήσεις, δεν θα λέγαμε πως η ψυχή του ανθρώπου γνώριζε πάντοτε; Γιατί είναι φανερό πως στην αιωνιότητα ο άνθρωπος είτε υπάρχει είτε δεν υπάρχει. Αν λοιπόν ανέκαθεν η αλήθεια των όντων υπάρχει μέσα στην ψυχή μας, η ψυχή πρέπει να είναι αθάνατη.” (§86a-b).

Μετά από μία εκτεταμένη ανάλυση, ο Μένων με τον Σωκράτη καταλήγουν ότι η αρετή δεν μπορεί να διδαχθεί εφόσον δεν υπάρχουν δάσκαλοί της επί πληρωμή όπως σε όλα όσα διδάσκονται. Κι εφ’ όσον δεν μπορεί να διδαχθεί δεν μπορεί να θεωρηθεί γνώση.

Όσον αφορά την γνώση, υπάρχει η βέβαια γνώση – όταν κάποιος γνωρίζει με σιγουριά - και υπάρχει η σωστή γνώμη. Ο Σωκράτης τονίζει ότι και τα δύο είναι εξίσου αποτελεσματικά, διαφέρουν ως προς το εξής: “... Γιατί και οι σωστές γνώμες, όσο διάστημα παραμένουν στον άνθρωπο, είναι ωραίο πράγμα και του αποφέρουν ωφέλεια’ δεν συνηθίζουν όμως να παραμένουν για πολύ, αλλά φεύγουν μακριά από την ψυχή του ανθρώπου, ώστε δεν αξίζουν πολύ, ωστόσο κάποιος τις δέσει με τον υπολογισμό του αιτίου τους. Αυτό είναι, φίλε μου Μένων η ανάμνηση, όπως συμφωνήσαμε μεταξύ μας προηγουμένως. Όταν δεθούν, πρώτα γίνονται γνώσεις κι ύστερα μονιμοποιούνται’ για τον λόγο τούτο είναι πολυτιμότερη η βέβαιη γνώση από τη σωστή γνώμη και διαφέρει από αυτή ως προς το ότι είναι δεμένη.” (§98a). Και συνεχίζει “...αν αυτή που καθοδηγεί κάθε πράξη είναι η σωστή γνώμη, τα καταφέρνει το ίδιο καλά όσο και η γνώση” και ότι “..η σωστή γνώμη δεν είναι καθόλου χειρότερη ή λιγότερο ωφέλιμη για τις πράξεις από τη βέβαιη γνώση, ούτε ο άνθρωπος που έχει σωστή γνώμη, από αυτόν που έχει βέβαιη γνώση.” (§98b-c).

Άρα εφόσον η αρετή είναι αγαθό ωφέλιμο που καθοδηγεί τον άνθρωπο σωστά και δύο πράγματα καθοδηγούν σωστά, η σωστή γνώμη και η γνώση, η αρετή δεν απομένει παρά να είναι σωστή γνώμη, και οι άνθρωποι που την χρησιμοποιούν είτε είναι πολιτικοί ή χρησιμωδοί ή μάντιες ή ποιητές, αξίζει να ονομάζονται θεϊκοί, οι οποίοι χωρίς σκέψη, κατορθώνουν πολλά και μεγάλα πράγματα με όσα κάνουν και λένε. Έχουν θεία έμπνευση, αφού εμπνέονται ή κατέχονται από κάποιον θεό, όταν κατορθώνουν με τα λόγια τους πολλά και μεγάλα πράγματα, χωρίς να γνωρίζουν τίποτε απ’ όσα λένε. Η αρετή έρχεται σε όσους έρχεται ως θείο δώρο, χωρίς σκέψη (§99-100).

“Αν λοιπόν σε οποιαδήποτε χρονική περίοδο, ακόμα και όταν δεν ήταν άνθρωπος, υπάρχουν σε αυτόν αληθείς αντιλήψεις, οι οποίες γίνονται γνώση, αφού ξυπνήσουν με τις ερωτήσεις, δεν θα λέγαμε πως η ψυχή του ανθρώπου γνώριζε πάντοτε; Γιατί είναι φανερό πως στην αιωνιότητα ο άνθρωπος είτε υπάρχει είτε δεν υπάρχει. Αν λοιπόν ανέκαθεν η αλήθεια των όντων υπάρχει μέσα στην ψυχή μας, η ψυχή πρέπει να είναι αθάνατη.”